

TÓTH MIKLÓS BÁLINT

*Sorok közt olvasni. A politika és irodalom aldiszciplínájának áttekintése**

Absztrakt

Tanulmányomban a politikatudomány egy kevésbé ismert és elismert területének, a politika és irodalom aldiszciplínájának szakirodalmát tekintem át. Írásomban a René Wellek – Austen Warren szerzőpárosnak az irodalom belsőleges és külsőleges megközelítési módjairól szóló elgondolását veszem analógiaként, s azt távolról követve megkülönböztetem a szépirodalmi művekben rejlő politikai okfejtések belsőleges és külsőleges értelmezését. Míg az előbbi kategóriába tartozó elgondolások, vagyis az illusztratív, a biográfiai és a társadalmi összefüggésekre koncentrááló felfogás az irodalmi alkotásokban található politikumot külső tényezőkre vezeti vissza, addig a belsőleges megközelítések közé sorolható politikafilozófiai és politikaelméleti irány a szépirodalmi textusokból kiolvasható politikai mozzanatok sajátos jellegét szem előtt tartva tisztán önmagukban értelmezi őket. Az egyes koncepciók erőnyeinek és gyengeségeinek számbavételét követően amellet foglalom állást, hogy az irodalmi textusok sajátosságaira tekintettel lévő politikaelméleti felfogás alkalmazásával kerülhetünk a legközelebb a prózai és lírai alkotásokban megbúvó politikai eszmefuttatások helyes értelmezéséhez.

Kulcsszavak: politika, irodalom, politikaelmélet, interdiszciplinaritás

Abstract

In my paper, I give an overview of the most important approaches of a relatively unknown area of political science, namely politics and literature. The present study applies René Wellek's and Austen Warren's famous distinction on the extrinsic and intrinsic ways of reading literary texts as an analogy for typifying the main approaches to interpret the political elements of novels and poems. Extrinsic explanations relate to factors outside a text – such as authorial biography or societal background – while intrinsic approaches – the political philosophical and the political theoretical interpretation – regard literary works as autonomous political trains of thought. After specifying the pros and cons of each types, I argue that the political theoretical approach is the most compatible conception with the nature of literary thought with a view to understanding the political elements in literature.

Keywords: politics, literature, political theory, interdisciplinarity

* Jelen tanulmány az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató – A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” című projekt keretében jött létre.

Kimondva vagy kimondatlanul, de minden tudományterület él bizonyos episztemológiai előfeltevésekkel. Így van ez a modern politikatudomány esetében is, amely a felvilágosodásban gyökerező karteziánus tudáskonceptió jegyében fogant. Ebből adódik, hogy – akárcsak a társadalomtudomány más ágai – a politológia is a természettudományokat tartja követendő mintának. Szintén a modern tudományosság ismeretelméleti premisszáira vezethető vissza a specializálódás és a módszertani szigor túlburjánzása.¹ A főáramú tudományos szemény ezen sarokkövei nem pusztán egy haladáselvű tudásfelfogás kereteit jelölik ki, hanem az egyedül érvényesnek tekintett tudásfogalom szűkre szabásával leértékelik azon intellektuális formákban – például a jelen tanulmány tárgyát képező szépirodalomban – rejlő tudáspotenciált, amelyek nem felelnek meg a karteziánus megközelítés metodológiai követelményeinek. Ahogy Szabó Márton fogalmaz, napjaink gondolkodásának sajátja, hogy „a fikció politikai elítélése igen általános mind a tudományos, mind a politikai diskurzusokban”.²

Látványos eredményei dacára egyre egyértelműbbé vált, hogy a fenti felfogás humán tudományokra való adaptálása komoly, sőt nemegyszer leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Ez a felismerés elindított egy ellentétes irányú akadémiai trendet, mely a modern tudománynak a korábban illegitimnek tételezett intellektuális szférákhoz fűződő viszonyának újragondolását sürgette. Noha ez a tendencia a politikatudomány karakterét érdemben természetesen nem írta át, ám a társadalomtudományok területén végbement „rehumanizáció”-nak³ köszönhetően jöttek létre és tettek szert akadémiai elismertségre olyan területek, mint például a politika és irodalom (*politics and literature*). Tagadhatatlan ugyan, hogy az aldiszciplína nem vált a mainstream politológia részévé, ám tudományos láthatósága és elfogadottsága vitathatatlanul megnőtt az utóbbi évtizedekben, és bátran elmondhatjuk, hogy – kiváltképp az angolszász világban – manapság egy legitim interdiszciplináris területként jegyzik.

Növekvő nemzetközi ismertsége ellenére a *politika és irodalom* manapság is a magyar politikatudomány alulreprezentált ágai közé tartozik, ami különösen meglepő, ha figyelembe vesszük a szépirodalomnak a hazai

1 Almond–Genco 1977, 506.

2 Szabó 2016, 151.

3 Whitebrook 1995, 55.

politikai gondolkodásra gyakorolt hatását. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne találjunk szép számmal olyan magyar nyelvű írásokat, amelyek tudományos igénnyel reflektálnak a politika és a szépirodalom közti interakcióra. Az irodalomtörténet-írás, a történettudomány vagy éppen az eszmetörténet diszciplínáját tekintve megannyi munkát említhetnénk, amelyek saját területük kutatási fókuszát, logikáját és módszertanát alkalmazva értékes megállapításokat fogalmaznak meg a két szféra viszonyát illetően. Mindazonáltal fontos látni, hogy eltérő diszciplináris keretből adódóan ezen szövegek elsődleges célja nem a politikatudomány által középpontba állított politikai mozzanatok szisztematikus vizsgálata, így politológiai relevanciájuk erősen korlátozott. A következő oldalakon tehát kifejezetten a *politika és irodalom* mint politikatudományi aldiszciplína magyar és nemzetközi szakirodalmát áttekintve ismertetem ezen tudományterület legfontosabb tudományos megközelítéseit.

A tanulmány első fejezetében röviden bemutatom René Wellek és Austin Warren nagy hatású gondolatmenetét, melyben a szerzőpáros az irodalom külsőleges és belsőleges megközelítési módjainak megkülönböztetésével világosan leválasztja azokat a gyakran alkalmazott (például életrajzcentrikus vagy szociologizáló) módokat, melyek az irodalmi textus lényegi elemei helyett valamilyen külső tényezőt vizsgálva próbálják megragadni az alkotás esszenciáját. Ezen irodalomelméleti elgondolás analógiájára különbséget teszek a politikum irodalmi szerepének külsőleges és belsőleges vizsgálata közt. Míg az előbbiek a politikai motívumokat biográfiai vagy társadalmi okokra vezetik vissza, addig az utóbbiakat – így a politikai filozófiai és a politikaelméleti felfogást – követve a szépirodalmi mű olvasójának lehetősége nyílik arra, hogy kibontsa az irodalmi textusokból kiolvasható politikai okfejtések sajátlagos mibenlétét. A számba jövő koncepciók áttekintése után amellet érvelek, hogy az irodalmi szövegek karakterére tekintettel a bennük rejlő politikum feltárásához jellemzően a politikaelméleti megközelítés alkalmazásával jutunk legközelebb.

A következőkben nem célom a vonatkozó szakirodalom tételes ismeretése, hanem sokkal inkább arra törekszem, hogy rámutassak az adott érvelési szerkezet legfontosabb és legelterjedtebb elemeire. Szintén megemlítendő, hogy az egyes argumentációs minták a valóságban legtöbbször nem tisztán önmagukban jelennek meg, hanem egy-egy tudományos

szövegben a domináns magyarázóelv mellett jellemzően más természetű érvek is fölbukkannak.

Olvasatok és analógiák

Wellek és Warren *Az irodalom elmélete* című 2002-es kötete nagymértékben támaszkodik az amerikai újkritikának az irodalmi alkotás autonóm mivoltát hangsúlyozó elgondolására. Ezen megfontolásból kiindulva a gondolatmenet talán legfontosabb eredménye, hogy szisztematikusan leválasztja azokat az irodalomtudományi megközelítéseket, amelyek ugyan öndefiníciójuk szerint képesek megragadni az irodalmi alkotások esszenciáját, valójában azonban olyan elemzési szempontra fókuszálnak, amelynek vajmi kevés köze van vizsgálódásuk céljához.

A szerzőpáros öt, általuk tévesnek tartott tudományos felfogást azonosít: az életrajzközpontú, a pszichológiai, a társadalmi vonatkozásokra fókuszáló, a filozófiai és végül az irodalmat más művészeti ágakhoz fűződő viszonyával összefüggésben értelmező gondolkodásmódot. Közös bennük, hogy mindegyik elképzelés az irodalmi minőségen kívül eső tényező bevonásával interpretálja az adott szépirodalmi textust. Ezen elgondolásokkal már mindannyian találkozhattunk, hiszen igen elterjedtek azok az értelmezések, amelyek egy-egy költemény vagy regény elemzésekor például a mű szerzőjének biográfiai hátterére vagy pszichés karakterére hivatkoznak, de ugyanúgy ismerősek azok a fejtegetések, amelyek az alkotás vizsgálatakor kulcsfontosságúnak tartják az írás születésekor végbement politikai-társadalmi folyamatok tanulmányozását.

Wellek és Warren szerint a fenti megközelítések szükségszerűen tévútra vezetik az olvasót, ugyanis az irodalmi szöveg sajátos természete helyett attól idegen tényezőkre koncentrálnak. A helytelen olvasási módok meghatározását követően rátérnek azon szempontok bemutatására, amelyek elemzésével a kutató szerintük közelebb kerülhet az adott alkotás megértéséhez. Ezek közé sorolják – többek közt – a versmérték, a stílus, a költői képek vagy éppen az irodalomtörténeti összefüggések vizsgálatát.

Értelemszerűen a szépirodalmi művek specifikus karakterének elismerése nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az előttünk lévő szöveg

egyéb jellemzőit is górcső alá vegyük. Akár lírai, akár prózai textussal van dolgunk, könnyen elképzelhető, hogy a vizsgált írásnak vannak olyan figyelemre méltó motívumai, amelyek túlnyúlnak az irodalmiság határain. Ennek megfelelően helyénvaló feltenni a következő kérdést: miként tudjuk a politikailag releváns mozzanatok elemzés tárgyává tenni anélkül, hogy az *ignoratio elenchi* hibájába esnénk?

Noha ez a kérdés ebben a formában nemigen foglalkoztatta az újkritikusokat, megválaszolásához mégis az ő meglátásaik nyomán juthatunk el. Az autonóm entitásként tételezett irodalmi textusok sajátosságairól szóló fejtegetéseik, továbbá az adekvát vizsgálati szempontok meghatározása elvezetnek minket oda, hogy képesek leszünk leválasztani a szépirodalom-specifikus megközelítést az egyéb természetű vizsgálódástól. Az egymástól eltérő elemzési fókuszok megkülönböztetése logikusan hozza magával azt a felismerést, hogy az első pillantásra riválisnak tűnő kutatási szempontok egyazon mű esetében egyszerre relevánsak lehetnek, vagyis egyáltalán nem zárható ki, hogy az interpretálandó textus egyidejűleg bír figyelemre méltó irodalmi, politikai és egyéb mondanivalóval.

A potenciális olvasatok sokszínűségének belátása azonban könnyen tévútra vezethet bennünket, amennyiben nem tudatosítjuk magunkban, hogy ezen megállapítás voltaképp szigorú korlátokat jelöl ki a kutató számára. Az értelmezések különbözőségéből ugyanis az következik, hogy az egyes paradigmák keretében gondolkodó olvasó észrevételeinek érvényessége csak az adott szempontrendszer határáig terjed. Ez jelen esetben azt jelenti, hogy a konkrét szépirodalmi alkotásokat vizsgáló politikatudós még akkor sem fogalmazhat meg az elemzett szöveg irodalmi minőségére vonatkozó megállapításokat, ha történetesen egy vers vagy novella képezi vizsgálódása tárgyát.

A politikum irodalmi szerepének külsőleges vizsgálata

Akárcsak a tágan értelmezett irodalomtudomány esetében, a politikai perspektívájú irodalomolvasásnál is meg tudjuk különböztetni azon felfogásokat, amelyek kauzális viszonyt feltételezve a szövegben rejlő politikumot valamiféle külső hivatkozási pontból eredeztetik, illetve azokat,

melyek az irodalom világában meglévő politikai elemeknek egyfajta autonómiát tulajdonítanak. Először érdemes kategorizálnunk a külsőleges megközelítéseket annak érdekében, hogy világosan láthassuk az önmagában értelmezendő politikai okfejtések sajátlagos mivoltát.

Politikum mint illusztráció

A szépirodalom területén megjelenő politikumot vizsgáló irányok áttekintését célszerű azzal a gyakorlattal indítani, amely az alkotásokban rejlő politikai fenoméneknek egyfajta szemléltető szerepet tulajdonít. Ezt az alkalmazási utat Whitebrook kifejezését (*literature as illustration*)⁴ parafrazeálva nevezhetjük a politikum mint illusztráció megközelítésnek.

A szépirodalmi művek politikai vonatkozásainak ezen használati módját leginkább az oktatás területén fedezhetjük fel, vagyis az illusztráció-központú elgondolás a többi felfogással ellentétben elsősorban arra helyezi a hangsúlyt, hogy praktikus szempontokat szem előtt tartva kiaknázza a politika és irodalom közti relációban meglévő potenciált. A törekvés mögött az a meggyőződés húzódik meg, hogy a politika világának taglalásakor azért érdemes a (köz)oktatásban alkalmazott módszertani megoldások közé felvenni az irodalomcentrikus tanítást, mert segítségével hatékonyabban lehet átadni az esetenként száraz és unalmas tananyagot. Különösen igaz ez, amikor számunkra idegen kultúrákba kívánjuk bevezetni a diákokat.⁵

Ez a megközelítés érzékelhető az 1984-ben megjelent, Crouch és Porter szerkesztette könyvben, amely a szovjet blokkban született szépirodalmi művek által kíván szemléletes módon hozzájárulni a kommunista rendszer sajátosságaival foglalkozó órákhoz. Még érdekesebb azonban Warthenberg 2009-es tankönyve, aki kifejezetten az általános iskolai filozófia-oktatás segédkönyvének szánt művében külön fejezetet szentel annak, hogy a politikai filozófiával még éppen csak ismerkedő korosztályok tanításához miként érdemes felhasználni egy-egy gyermekregényt.

⁴ Whitebrook 1995, 56.

⁵ Zuckert 1995, 189.

A fenti művekben közös, hogy noha felismerik a szépirodalmi textusokban fellelhető politikai mozzanatok hasznosságát, nem merészkednek el odáig, hogy a regényben vagy versben meglévő politikumot önmagában értelmezzék. Ez az óvatosság természetesen nem független a felfogás edukatív jellegétől: a felfogás követői mindenekelőtt arra törekednek, hogy minél hatásosabb metódusokat találjanak a közvetítendő tananyag és látásmód átadásához, és jóval kevesebb figyelmet fordítanak a politikum és irodalom közti összefüggés mibenlétének feltárására. Whitebrook ki-tűnően veszi észre, hogy ezen teoretikus reflektálatlanság a megközelítés legnagyobb gyengesége:

„Noha politikai témákra bukkanni az irodalomban érdekes dolog, ám *önmagában* mégsem bír jelentősebb hozzáadott értékkel. Ismétlem: az effajta munkák rendszerint kritika nélkül kezelik az irodalmi szöveget. Miközben rámutatnak az egyezésre, nem adnak magyarázatot arra, hogy az irodalmi forrásokat *miért* kéne tekintetbe vennünk.”⁶

Az elméleti tisztázatlanság érhető tetten abban a széles körben elterjedt gyakorlatban is, amely a politikai jelenségek magyarázatakor szinte mellékesen idéz fel közismert alkotásokat. A totalitárius rezsimek jellemzésekor rendszeresen elő-előjön George Orwell *1984*-e vagy Aldous Huxley *Szép új világ* című könyve, de ez az eljárás ugyanígy jelen van a hazai közgondolkodásban és oktatásban is; ahogy a náciizmus és a légerek működésének elemzésekor számtalanszor felbukkan Kertész Imre *Sorstalansága*, úgy az önkényuralmak legfontosabb vonásainak bemutatásakor is rendre előkerül Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című poémája.

Politikum az írói életrajz tükrében

Annak dacára, hogy az elmúlt közel egy évszázadban határozottan megerősödtek a biográfiaalapú elemzést elvető irodalomelméleti irányzatok, egyáltalán nem állíthatjuk, hogy az életrajzi adatokra támaszkodó metódus kiszorult volna a vonatkozó szakirodalomból. Az irodalomértelmezéssel foglalkozó kutatók előszeretettel alkalmazzák azért, hogy nyomatékossítsanak egyes interpretációs következtetéseket, rávilágítsanak

6 Kiemelés az eredetiben, Whitebrook 1995, 57.

a szépirodalmi művek és az alkotói életpályák bizonyos jellemzőire, vagy éppen így kívánnak betekintést nyújtani az adott írói gyakorlat egy-egy speciális vonásába.⁷

Nincs ez másképp a műveikben politikai elemeket megjelenítő alkotók esetében sem, ugyanis az életút egy jól megfogható és plauzibilis magyarázatnak tűnik. Ezen megközelítés egyik meghatározó leágazása az írók származása és az írásaikból kiolvasható politikai tartalmak közti összefüggés feltételezése. Ahogy például Thomas Mann és Márai Sándor esetében gyakran fölvetik, hogy a regényeik központi témáját adó polgári létforma családi hátterük irodalmi kifejeződése, úgy a népi írókkal kapcsolatban is közkeletű vélekedés, hogy a parasztsághoz való kötődésük miatt foglalkoznak oly behatóan ezen társadalmi osztály problémáival. Az egyébként kétségkívül logikus elgondolás azonban nemegyszer félrevezeti az olvasót, és ejti zavarba azokat, akik túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a fenti szempontnak. Remek példa a kérdés összetettségére Tolsztoj munkássága, akit nemesi felmenői dacára az orosz paraszti réteg sorsa kiemelten foglalkoztatott.⁸ De szintén érdemes megemlíteni Szabó Dezsőt, aki kolozsvári kisenemesi család sarjaként lett a magyar eszmetörténetben hatalmas szerepet játszó népi mozgalom egyik fő alakja.

A biográfiai felfogás követői a származáson túl kulcsfontosságúnak tartják azon politikai események tanulmányozását, amelyek a szerző világnézetét döntően befolyásolták. Ezen komoly következményekkel bíró tapasztalatok jellemzően valamiféle gyökeres politikai változás – háborúk, lázadások, rendszerváltozások – vagy a fennálló renddel szembeni elégedetlenség eredményeképpen születnek. Ezt sejteti Bluefarb is, aki Hemingway konzervativizmusát az első világháborúban szerzett sebesülésével hozza összefüggésbe.⁹ Ezen megközelítés alapvetéseit Ingle okfejtése kitűnően foglalja össze az orwelli gondolkodást bemutató tanulmányában:

„Az író személyisége és tapasztalatai formálják azt, hogy miképpen értelmezzünk egy regényt. Nem olvashatjuk szabadon, és nem dekonstruálhatjuk Orwellt vagy bárki mást úgy, ahogy szeretnénk. Miközben nincsenek abszolút helyes olvasatai, vannak egyértelműen tévesek. Ismerjük

⁷ Olsen 2010, 436.

⁸ Johnson 2007, 108.

⁹ Bluefarb 2011.

eléggé Orwell Burmában szerzett tapasztalatait és a velük kapcsolatos vélekedését ahhoz, hogy világos képünk legyen arról, hogyan ítéli meg a gyarmati felügyelőként eltöltött időszakát, és azt, hogy miért írt oly megvetően a gyarmati küldetéséről.”¹⁰

A biográfiaalapú felfogás legnagyobb fogyatékosága, hogy nem vesz tudomást arról a tényről, hogy az adott költemény vagy regény egy-egy karakterének gondolatai és az alkotó világképe nem feltétlenül találkoznak. A köztük feszülő távolságról nem pusztán a fikciós művek esetében kell szót ejtenünk, hanem még a látszólag önéletrajzi elemeket tartalmazó irodalmi alkotásnál is szükséges köztük különbséget tennünk. Sőt még az objektív forrásnak tekintett autobiográfiák¹¹ vizsgálatakor is talán az a kutatók legnagyobb dilemmája, hogy az önéletírások ténylegesen mit mondanak el a szerző életéről.¹²

De még ha el is fogadjuk azt a vitatható feltételezést, miszerint egyes szépirodalmi szövegek alakjaiban nagy vonalakban a szerző alteregójára ismerhetünk rá, felettébb kérdéses, hogy a vizsgált mű értelmezésénél mi alapján szelektáljunk az ismert biográfiai adatok közt. Amikor az irodalmi alkotások kutatója a tényszerűnek tűnő életrajzi információkat figyelembe véve megpróbálja a szerző politikai gondolkodása és az adott karakter világfelfogása közti összefüggést feltárni, logikus módon az író vagy költő életének azon mozzanatait fogja kiemelni, amelyek összhangba hozhatók az alkotás vonatkozó elemeivel. Ez az eljárás azért problematikus, mert nem áll módunkban különválasztani az elemzett karakter szellemi alapállásának azon pontjait, amelyeket az alkotó önmagáról mintázott, és azokat, amelyeket máshonnan kölcsönzött.

A nehézséget az irodalomkritikusok jellemzően a Carl Schmitt¹³ által is kárhóztatott pszichologizálás eszközével próbálják orvosolni. A lélektani motívumokat előtérbe helyező metódus azonban szintén nemegyszer önkényességbe fordul, hiszen nem alkalmas annak eldöntésére, hogy az

10 Ingle 2003, 218.

11 Ezen tanulmány tárgya szempontjából ugyan kevésbé releváns kérdés, ám az irodalomelmélet kutatói számára vizsgálандó problémaként jelenik meg az irodalmi értékkel bíró önéletrajzok speciális státusza. Szent Ágoston és Rousseau egyaránt *Vallomások* címet viselő munkáikkal bizonyították, hogy az önéletírás és az irodalmiság nem feltétlenül zárja ki egymást. A téma irodalomtudományi aspektusáról részletesebben lásd Jefferson 2007, 4–8.

12 Carlson 2009, 176.

13 Schmitt 2006, 9.

alkotó önnön politikai beállítódását mintául véve, vagy épp ellenkezőleg: azzal szembehelyezkedve formálja meg szereplője gondolkodását. Ennek bizonyítéka, hogy a megközelítés hívei ugyanazon adatokkal dolgozva gyakorta egymásnak teljesen ellentmondó politikai-pszichológiai folyamatokat azonosítanak.

A fentiek fényében tehát elmondható, hogy a szerzői életúthoz kapcsolódó információk segítségével nem leszünk képesek a maga teljességében rekonstruálni az elemzett mű politikai mondanivalóját. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a politikatudomány kutatói időnként ne nyúlhatnak a biográfia eszközeihez. Bármennyire is jogosak az életrajzközpontú vizsgálódást érintő kritikák, tagadhatatlan, hogy a nagy szerzők élete iránti általános kíváncsiságra¹⁴ apellálva kifejezetten hasznosak lehetnek arra, hogy a teoretikus munkákat a széles közönség számára érdekessé és könnyebben befogadhatóvá tegyük.

Politikum és társadalom

A politikum és az irodalom közti összefüggéssel foglalkozó szakirodalom talán legelterjedtebb megközelítése azzal a feltevéssel él, hogy egyes szép-irodalmi művek tanulmányozása révén betekintést nyerhetünk az alkotás születésekor fennálló, tág értelemben vett politikai valóságba. Ebben az alfejezetben ezen felfogás három, jól elkülöníthető formáját mutatom be: az eszmetörténeti, a szociológiai, illetve az első két kategóriával időnként összeecsúszó, ám sajátos elvekre épülő kritikai megközelítést.

A történettudomány logikáját követő első elgondolás szerint a szépirodalom elemzése azért kulcsfontosságú a társadalomkutatás szempontjából, mert általa megérthetjük a korábbi történelmi periódusok politikai viszonyait. A történeti perspektívába ágyazott értelmezés legerőteljesebben a kontextualista iskola által jelenik meg. Habár a Quentin Skinner nevével fémjelzett cambridge-i módszertan nem elsősorban irodalmi szövegek elemzésével foglalkozott, hatása egyértelműen kimutatható a politika és az irodalom keresztmetszetében is. Skinner úttörő, 1969-ben írt, majd 2002-ben némiképp revideált művében annak a nézetének adott

14 Olsen 2010, 450.

hangot, hogy a korábbi idők szövegeinek vizsgálatakor akkor járunk el helyesen, ha az azokban foglalt gondolatokat az adott kor politikai-társadalmi-gazdasági viszonyaiba illesztve próbáljuk megérteni. Ezzel összhangban amellet foglal állást, hogy módszertani hibát követnek el azok a kutatók, akik saját koruk problémáiból kiindulva nyújtják valamiféle interpretációját olyan gondolkodók nézeteinek, akiknek gyökeresen más-fajta kérdésekkel kellett szembesülniük.

Már csak politikaelméleti jelentőségénél fogva is elkerülhetetlen, hogy első helyen Carl Schmitt 2006-os, kontextualista *Hamlet*-interpretációját említsük. A német politikatudós tanulmányában kifejti, hogy Shakespeare ezen drámájának értelmezésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szerző korának politikai viszonyrendszerét, azonban a politika és irodalom közti sajátos relációt elméleti alapossággal elemezve igyekszik elkerülni a leegyszerűsítő értelmezési módokat. Állítja: a freudi ihletésű pszichoanalitikus, illetve a korábban oly divatos historicista olvasatok egyaránt alkalmatlanok arra, hogy feltárják a korabeli politikai szituációnak a tragédiára gyakorolt kiemelkedő hatását.

Schmitt megközelítése szerint a történelem háromféleképpen jelenhet meg a műben: áthallás (*allusion*), tükröződés (*reflection*) vagy behatolás (*irruption*) formájában. Gondolatmenete középpontjában az utóbbi jelenség vizsgálata áll, ugyanis vélekedése szerint az adott történelmi idő két ponton is erőteljesen áthatja a darab mondanivalóját. Úgy látja, hogy összefüggést fedezhetünk fel aközött, ahogy Shakespeare tabuvá teszi vagy legalábbis homályban tartja Gertrúdnak első férje halálában játszott szerepét, illetve ahogy saját korában Stuart Máriát is körülengte a „férjgyilkos” vagy a felbujtó mítosza. Továbbá szerinte Hamlet figurája és Stuart Mária fia, I. Jakab közt is analógiát vehet észre a figyelmes elemző.

A kontextualizmus elvrendszere legtisztább formájában Ian Higgins 2004-es, Swift politikai gondolkodásáról szóló könyvében jelenik meg. Különösen érdekes számunkra a *The politics of a Tale of a Tub*¹⁵ és a *The politics of Gulliver's Travels*¹⁶ című fejezet. Ezen részek igazi érdekessége abban rejlik, hogy a szerző a politikailag kifejezetten aktív Swiftet a művek születésekor fennálló politikai konstellációban próbálja elhelyezni.

¹⁵ 96–143.

¹⁶ 144–196.

Ebből adódóan a szövegek jelentős részben az életrajzi adatokra támaszkodva pontos látteleletet adnak a 17. század végének, illetve a 18. századnak a politikai viszonyairól, kiváltképp a whig–tory szembenállásról.

A kapcsolódó magyar nyelvű szakirodalomból érdemes kiemelni *A rendszerváltozások megjelenítései a magyar irodalomban* című kötetet,¹⁷ ugyanis meglepő módon ez az explicite politikai fókuszú alkotás nem politikatudományi berkekben született, hanem egy, a Magyar Írószövetség által rendezett konferencia előadásainak írásos változata. A mű nagy érdeme, hogy kiemelt figyelmet fordít a kortárs magyar irodalmi alkotásokban megjelenő politikai tartalmakra.

A politikum és a társadalom szépirodalomban megfigyelhető interakciójával foglalkozó szakirodalom második típusát jellemezhetjük szociológiai vagy még inkább szociologizáló megközelítésként. Ezen felfogás fundamentumait kitűnően összefoglalja Ngūgĩ Wa Thiong’o:

„Az, ahogyan az író bevonódik a képzelet világába – amit Shakespeare az emberi természetnek való tükörtartásnak nevezett –, a társadalom leképeződésévé válik: annak gazdasági struktúrája, osztálytagozódása, konfliktusai és ellentmondásai; az osztályhatalomért folytatott politikai és kulturális küzdelmek; érték szerkezete, vagyis azon antagonizmusból származó konfliktusok és a feszültségek, amelyek a halálukon lévők és a jövőért küzdők közt fennállnak. Ez okozza, hogy az irodalom gyakorta többet adott nekünk, és mélyebb betekintést engedett egy korszak mozgó szellemébe, mint mindenféle történelmi és politikai dokumentum, amely egy társadalom fejlődésének ugyanazon mozzanataival foglalkozik.”¹⁸

A fentieknek megfelelően a szociologizáló irány legfontosabb jellemzője, hogy követői szerint az irodalmi alkotások azért lehetnek relevánsak a társadalomkutatók számára, mert a bennük kirajzolódó kollektív dinamikák valamiképpen a valós társadalmi struktúrák leképeződései. Jó példa erre Elliot Kendall 2008-as monográfiája, amely John Gower *Confessio Amantis* című poémájának komplex elemzésén keresztül kíván rámutatni arra, hogy a nagy udvartartás mint intézmény milyen mértékben formálta a 14. századi angol társadalmi berendezkedést, hiszen politikai, gazdasági és kulturális értelemben egyaránt hatással volt a mindennapokra.

17 Arany János Alapítvány 2013.

18 Wa Thiong’o 1981, 72.

A szociologizáló tudományos művek egy másik típusa azt vizsgálja, hogy egy-egy társadalmi osztály miképpen jelenik meg a szépirodalomban. Az idevágó szakirodalomban erősen felülreprezentáltak azok az elemzések, amelyek arra kíváncsiak, hogy a munkásosztály miként jelenik meg a szépirodalmi textusokban. Ezt a célt leginkább azon alkotások elemzése szolgálja, amelyeket Ingle a brit szocialista irodalmat áttekintő könyvében leíró jellegűként azonosít,¹⁹ vagyis amelyek a fennálló társadalmi szisztéma módszeres bemutatására törekednek. Első pillantásra valóban tudományos eredménnyel kecsegtet ez az eljárás, ám Ingle is elköveti azt a hibát, hogy a legtöbb esetben igazolhatatlan társadalomábrázolási, sőt társadalomkritikai szándékot tulajdonít a költőknek és íróknak.

A hazai szakirodalomban szintén jelentős számban találhatóak szocialista szellemben íródott szövegek, azonban ezek többségénél egyértelműen kijelenthető, hogy tudományos értéküket aláássák a nemegyszer explicite megfogalmazott ideologikus szempontok. A magyar munkásság irodalmi reprezentációjával foglalkozó alábbi idézet is érzékelteti a fenti problémát:

„Az alap fejlődésével nem fejlődik mechanikusan együtt a felépítmény. Az élet haladásával nem tart lépést annak irodalmi ábrázolása. A tudat a lét mögött következik s még később formálódik a tudat magasrendű megnyilatkozása, a művészi ábrázolás. Ebben a korszakban²⁰ ezért teljesítette oly kevésbé társadalomábrázoló kötelességét az irodalom munkásosztályunk kialakulásának ábrázolásával.”²¹

Az iménti mondatok már átvezetnek minket a politika és társadalom közti összefüggéseket tárgyaló szakirodalom harmadik típusához, a kritikai módszert alkalmazó elemzésekhez. Fontos hangsúlyozni, hogy az effajta vizsgálódást nem lehet világosan elválasztani a kontextualista, illetve a szociologizáló felfogástól, ugyanis a kritikai megközelítés sokkal inkább egy sajátlagos szemléletmód, amely mindkét irányzattal összeegyeztethető.

Ezen irodalomelméleti felfogás megalapozói a frankfurti iskola néven ismert szellemi közösség tagjai voltak, akik a marxizmus alapvetéseiből

19 Ingle 1979, 15.

20 Geréb az 1850 és 1870 közti irodalom elemzése kapcsán teszi ezt a megjegyzést.

21 Geréb 1959, 5.

kiindulva vizsgálták az irodalmi szövegekből kiolvasható társadalmi és gazdasági viszonyrendszert. Ahogy Castle fogalmaz:

„Az első időszakban (1930–64) az intézet²² törekvése arra irányult, hogy kidolgozzon egy átfogó társadalomelméletet, amely egyszerre leírja a hatalmi-uralmi viszonyokat, és radikális társadalmi változásokat mozdit elő és ösztönöz.”²³

Castle a kritikai vizsgálódás egy fundamentális jellemzőjére mutat rá, amikor külön hangsúlyozza az irányzat kettős célkitűzését. A korábban említett megközelítésekkel szemben ezen felfogás képviselői nem pusztán teoretikus ambíciókkal rendelkeznek, hanem gondolkodásukban legalább olyan fontos törekvésnek jelenik meg a tudományos észrevételeik segítségével végrehajtandó társadalmi változások támogatása, sőt időnként egyenesen azok véghezvitele. A kritikai látásmód elveit más tudományterületeken érvényesítő kollégáikhoz hasonlóan a kritikai irodalomelmélet reprezentánsai szemében tehát a feladat duális karaktere nem opcionális, s nem feloldható, hanem tevékenységük lényegét képező adottság.

Noha a kritikai irodalomtudomány eleinte elsősorban a kapitalista szisztéma szépirodalmi megjelenítésére koncentrált, a későbbiekben az adott irodalmi textusban fellelhető aszimmetrikus hatalmi viszonyokra fókuszáló megközelítés reprezentánsai újabb és újabb társadalmi rétegeket tettek vizsgálat tárgyává. Az elemzett csoportok közös vonása, hogy ezen hatalomközpontú szemléletmód képviselői szerint a többség dominálta társadalmi struktúrák az élet minden területén, így az irodalom szintjén is általában rejtett módon vannak jelen. Ezek kimutatása azért esszenciális, mert az elnyomottak felszabadítása nem valósítható meg anélkül, hogy az érintettekben tudatosítanak alárendelt helyzetüket.

A munkásosztályt érő vélt elnyomás irodalmi reprezentációjával foglalkozó művek (például Ingle 1979-es könyve) mellett fokozatosan megjelentek a társadalmi nemek kérdését középpontba állító kutatások. Ezek közül kiemelendő az *Antigoné* igen gazdag gendercentrikus recepciója,²⁴

22 A frankfurti iskola szellemi értelemben a Frankfurti Egyetem alá tartozó Társadalomkutatási Intézet falai közt született meg, de a hatása gyorsan túllépett az intézményi kereteken, ekképpen a felfogáshoz sorolható gondolkodók közül sokan csak áttételesen köthetőek az intézethez.

23 Kiemelés az eredetiben, Castle 2007, 65.

24 Többek közt Butler 2000; Irigaray 2010; Ettinger 2010.

de megemlíthetjük a shakespeare-i drámákra koncentráló műveket²⁵ is. A kritikai szemlélet egyik további irányát a posztkolonialista fókusz jellemzi; idesorolható például a korábban citált Wa Thiong'o is.

A kritikai felfogás fent említett aktivista karaktere kapcsán joggal vetődik fel a kérdés, hogy ezen elemzéseket részben motiváló politikai célok mennyiben csökkentik a vizsgálódások tudományos értékét. A hatalmi aspektus túlzott hangsúlyozása azért különösen problematikus, mert könnyen oda vezethet, hogy a kutató inkább tekint magára egy társadalomformáló küldetés élharcosaként, semmint feltáró-megismerő szándékkal tevékenykedő akadémiai szereplőként.

Összegezve elmondható, hogy a szépirodalmi művekben rejlő politikum társadalmi összefüggéseire összpontosító irányzat igen szerteágazó szakirodalommal bír, ennek ellenére mégsem állíthatjuk, hogy a megközelítés alkalmazásakor esetenként ne merülnének föl komoly dilemmák a megszületett elemzések megalapozottságát illetően. A lehetséges anomáliák számbavételéből azonban nem feltétlenül következik ezen felfogás teljes elutasítása. A szigorúan kauzális viszonyokat sugalló munkákkal ellentétben igenis figyelemre méltóak azok az alkotások, amelyek hangsúlyozzák az irodalomban fellelhető politikum és a társadalmi valóság közti kapcsolat közvetettségét, ennek megfelelően pedig nagyívű problémák vizsgálata helyett áttételesen megjelenő partikuláris kérdéseknek (mint például a nagy udvartartás Kendall könyvében) szentelik figyelmüket. Mindazonáltal még ebben az esetben is elengedhetetlen annak tudatosítása, hogy a költeményekre és regényekre rendkívül félrevezető társadalomábrázoló dokumentumokként tekinteni.

A politikum irodalmi szerepének belsőleges vizsgálata

Miután áttekintettük azokat a felfogásokat, amelyek a szépirodalmi írásokban található politikai mozzanatok létét külső szempontokra vezetik vissza, rátérhetünk a politikaifilozófiai és a politikaelméleti megközelítés

25 Callaghan 2002.

taglalására, amelyek az alkotás keretein belül megvalósuló politikai okfejtéseket önálló entitásnak tételezik, s ennek megfelelően az autonóm politikum sajátosságainak megértésekor arra törekednek, hogy külső mérce helyett a politika világának logikáját helyezték a vizsgálódás centrumába.

Politikum és politikai filozófia

Igen kiterjedt azon szakirodalmak köre, amelyek az irodalmi textusokból kiolvasható politikai ideák kimutatására és értelmezésére fókuszálnak. E kutatási irány azon a meggyőződésen alapul, hogy egyes szépirodalmi alkotások olyan mélységű interpretációját adják az emberi létezéshez kapcsolódó legmélyebb problémáknak, amelyek értékes tanulsággal szolgálhatnak az akadémiai szférának is.

Az irányzat logikailag és diszciplináris tekintetben egyaránt szorosan kötődik a filozófia és irodalom (*philosophy and literature*) területéhez, ebből adódóan a megközelítés alapelveinek áttekintésekor érdemes tekintetbe venni az azzal kapcsolatos módszertani reflexiókat is.

A szépirodalmi szövegek politikafilozófiai relevanciáját kiemelő művek bemutatása kapcsán mindenképpen szót kell ejtenünk arról, hogy a filozófiai és irodalmi szemlélet közti összefüggés lebecsülésének, sőt radikális elutasításának jelentős hagyománya van az európai gondolkodás történetében. Ezen meggyőződés kétségkívül legnagyobb hatású képviselője Platón *Az államában* megszólaló Szókratész volt, aki a következőképpen fogalmazta meg álláspontját:

„Ha államunkba érkezne egy férfi, aki nagy bölcsességében mindenféle alakot öltene, és mindent tudna utánozni, és szeretné bemutatni költeményeit: mi igen tisztelnénk őt, mint szent, csodálatos és behízelgő férfit, de megmondanánk neki, hogy államunkban nincsen ilyen férfi és ne is legyen, és miután mirrhával öntöttük meg a fejét és gypjával koszorúztuk, elküldenénk őt egy másik államba. Mi magunk megelégszünk egy kevésbé kedves költővel és mondaszerzővel – a haszna miatt. Ez nekünk az illendőség szavait utánozná, és mondanivalóját azon alapelvek szerint

fejezné ki, amelyeket eleve törvénybe iktattunk, amikor próbát tettünk katonáink nevelésére.”²⁶

Ahogy láthatjuk, Szókratész nem pusztán értéktelennek gondolja filozófiai szempontból a tág értelemben vett költészetet, hanem a társadalom működésére nézve kifejezetten veszélyesnek tartja, ha az utóbbi reprezentánsai formálják a közgondolkodást. Megítélése szerint a költők által bemutatott világ a valóság illúzióját nyújtva tévútra vezeti a hiszékeny közönséget és a döntéshozókat egyaránt. Pontosán emiatt elengedhetetlen szerinte, hogy a politikusok korlátozzák a költői látásmód társadalomformáló hatását, továbbá különös figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy saját nézeteik kialakításakor az irodalom sugallta gondolatokkal szemben a filozófusok intellektuális tisztaságának adjanak teret.

A szépirodalmi művek filozófiai szempontú vizsgálata mellett kiállók egyik legfontosabb érve szerint a két terület szembeállítása erősen túlzó. A köztük fennálló viszonyt Eldridge a kiegészítettség és ellentmondás (*complementarity and opposition*) kettősségével próbálja megragadni.²⁷ Állítja: a filozófiának az univerzális és absztrakt megállapításokra való törekvéssel szemben az irodalomnak valóban van egy határozottan partikuláris jellege, azonban ez a kétségkívül látványos dualitás más tekintetben megfordulni látszik. Remek példa erre a filozófiai szemléletmód által alkalmazott, valamiféle egyediséget magukba foglaló megnyilvánulási formák sokasága. Ilyen többek közt a dialógus, a vallomás, az esszé, az elmélkedés vagy az értekezés.²⁸ Másrészt az is tagadhatatlan, hogy a szépirodalmi alkotások a jól megragadható emberi sorsok bemutatásakor az egyéni életek partikularitásán túlnyúló, gyakorta elvont és összetett fogalmakkal operálnak.

A fenti precíz különbségtétel azonban még nem ad választ arra a dilemmára, hogy az irodalom filozófiai mondanivalóját elemző kutatók miként tekintsenek ezen szövegekre. Gibson ebben a kérdésben arra az álláspont-ra helyezkedik, hogy tévednek azok, akik a szépirodalmat egyszerűen más eszközöket használó filozófiaként fogják föl.²⁹ Inkább azt javasolja,

²⁶ Platón 1989, 112.

²⁷ Eldridge 2009, 13.

²⁸ Eldridge 2009, 5.

²⁹ Gibson 2009, 469.

hogy a fikciós textusokban rejlő kézzelfogható és jól beazonosítható ideák helyett az általuk megjelenített újfajta perspektívára koncentráljunk.

A filozófia és irodalom mint aldiszciplínának a politikai gondolkodásra gyakorolt hatása szempontjából is jelentős képviselője Martha Nussbaum, akinek narratívaalapú megközelítése az irányzat egyik legfontosabb határozási pontjává vált:

„Ahogy rátekintünk az életre, az mindig elmondott. Az elbeszélés maga – műfajválasztás, formai jegyek, mondatok, szókincs, az egész módja annak, ahogyan az olvasó életérzékelésére apellálunk – kifejez egyfajta életérzékelést és értékítéletet, egy érzetet azzal kapcsolatban, hogy mi fontos és mi nem; azt illetően, hogy mi tanulandó és mi átadandó; az életbeli kapcsolatokról és kötelékekről.”³⁰

Nussbaum meglátása szerint az élet megélése és kiváltképp elmesélése elkerülhetetlenül egy adott nézőponthoz kötött. Úgy gondolja, hogy az ebből következő szükségszerű szubjektivitás feloldhatatlansága miatt voltaképpen nem is tehetünk mást, mint tudomásul véve az egyéni perspektívák sajátosságait arra törekszünk, hogy az elemzett nézőpontba minél inkább belehelyezkedve feltárjuk annak belső logikáját és érvrendszerét. A felismerés erényeit nem tagadva azonban azt is látnunk kell, hogy az élethelyzetek egyediségét hangsúlyozó nussbaumi gondolatmenet könnyen oda konkludálhat, hogy az individuális látásmódok szigorú elhatároltsága okán rendkívül nehézé válik a politikai filozófia, sőt mindenféle filozófia számára elengedhetetlen általános következtetések levonása.

Az irodalmi textusokat politikafilozófiai perspektívából vizsgáló kutatóknak arra a kérdésre is választ kell adniuk, hogy mi alapján tekintünk egy-egy szerzőt vagy alkotást elemzésre érdemesnek. Valóban felszínes és sekélyes az az álláspont, hogy minden szépirodalmi mű tartalmaz valamilyen szintű filozófiai eszmefuttatást, azonban határozottan túlzónak tűnik Kállay Géza azon konklúziója, hogy emiatt az általa „filozófia-az-irodalomban vállalkozásnak”³¹ nevezett szellemi törekvés teljes mértékben céltalan és semmitmondó lenne. Ha magunkévá tennénk ezt a meggyőződést, arra az abszurd eredményre jutnánk, hogy például a mindennapokban rend-

³⁰ Nussbaum 1992, 5.

³¹ Kállay 2008, 13.

szeresen tapasztalható álintellektuális filozofálás hiteltelenítené az emberi lét fundamentális dimenzióit megérteni szándékozó gondolkodást.

Inkább akkor járunk el helyesen, ha megpróbáljuk definiálni, hogy milyen szerzők és művek bírnak relevanciával a politikaifilozófiai nézőpont számára, hiszen egyértelmű, hogy a szépirodalmi szövegek többsége valóban nem rendelkezik érdemi filozófiai mondanivalóval. A szakirodalom által is alkalmazott egyik lehetséges eljárás középpontjában azon igyekezet áll, hogy feltárja a világirodalom legmélyebb és legösszetettebb gondolkodású alkotóinak nézeteit. Noha ez a megközelítés kísérletet tesz a vizsgálódási fókusz adekvát mértékű leszűkítésére, még a kivételes intellektusú írókkal (például Dosztojevszkij³²) foglalkozó elemzések esetében is fölöttébb kérdéses, hogy beszélhetünk-e a filozófiai életművükről.

Helytállóbbnak tűnik az az út, amely az egy-egy műből kiolvasható filozófiai okfejtések interpretációjára vállalkozik, de természetesen itt is fokozottan ügyelni kell a vizsgálat tárgyának precíz kiválasztására. Dosztojevszkij több szövege is joggal tart igényt a politikaifilozófiai perspektíva figyelmére: ilyen a *Feljegyzések az egérlyukból*,³³ de gazdag a shakespeare-i drámákra koncentráló szakirodalom³⁴ is. Nem véletlen, hogy ezen két szerző gondolkodása ennyire felkeltette a filozófia kutatóinak érdeklődését, hiszen alkotásaik időtállósága és szellemi sokrétősége miatt intellektuális teljesítményük valóban figyelemre méltó történelmi kortól és kulturális miliőtől függetlenül. Noha kissé leegyszerűsítőnek tűnik, mégis van igazságtartalma Miller megállapításának, aki a leguniverzálisabb írók közé sorolja őket.³⁵

A fentieknek megfelelően láthatjuk, hogy a szépirodalmi szövegek politikaifilozófiai prizmán át történő vizsgálatának igenis van létjogosultsága, azonban észlelnünk kell, hogy ezen elméleti-módszertani iskola nézőpontja csupán a vizsgálandó művek rendkívül szűk körében alkalmazható. Erényeinek elismerése és lehetséges adaptálásának számbavétele mellett kénytelenek vagyunk belátni, hogy exkluzivitása miatt ez a megközelítés az autonóm politikai mondanivalóval bíró alkotások nagy többségénél nem segít minket abban, hogy helytálló módon felfejtsük az

32 Scanlan 2002.

33 Stewart 2016.

34 Craig 2003.

35 Miller 2008, VIII.

emberi együttélés komplexitását vizsgáló réteget. Hatványozottan igaz ez a magyarhoz hasonló „filozófiátlan” irodalmakra,³⁶ mert ezek esetében jóval kisebb számban találhatunk olyan regényeket vagy drámákat, amelyek ténylegesen megfelelnek a filozófiai gondolkodással szükségszerűen együtt járó konzisztenciakövetelménynek.

Téves lenne azonban azt a következtetést levonni a fentiekből, hogy az általánosságban véve alacsonyabb konzisztenciaszintet mutató nemzeti irodalmak kevésbé értékesek a határozottabb filozófiai karaktert mutató írott kultúráknál. Valószínűleg közelebb járunk az igazsághoz, ha azt állítjuk, hogy a filozófiacentrikus szépirodalmi tradíciók azért számítanak kivételesnek, mert alapvetően az irodalmi látásmód logikájának inherens eleme a paradoxonok és a kétértelműségek iránti vonzódás.

Politikum és politikaelmélet

A politikum és irodalom kapcsolatának fent vázolt megközelítéseit áttekintve nyilvánvalóvá válik, hogy ezen felfogások nem alkalmasak a szépirodalmi textusban megbúvó politikai okfejtések helyénvaló értelmezésére. Míg a politikai jelenségeket külső mérce alapján interpretáló irányzatok képtelenek feltárni a sajátlagos politikai logika specifikumait, addig a politikaifilozófiai nézőpont azért csupán elvétve tudja ellátni ezt a feladatot, mert túlságosan is különbözik az irodalmi szemléletmódtól.

Ezen közelítési módokban kiküszöbölhetetlenül meglévő hiányosságokra egy lehetséges megoldást jelenthet a politikaelméleti perspektíva alkalmazása, ugyanis a specifikus politikai észjárás vizsgálatát közép-pontba állító aldiszciplína helytálló teoretikus háttérrel biztosít az autonóm politikum elemzéséhez. Bármennyire is meglepőnek tűnik, ez arra vezethető vissza, ami máskor nehezen leküzdhető hátránnyként jelenik meg: a terület sokrétűségére és körülhatárolatlanságára. Ezzel természet-

36 Ezen tanulmány keretében nem áll módunkban részletesen megvizsgálni, hogy mennyire megalapozott a magyar szépirodalom „filozófiátlanságának” széles körben elfogadott tézise. Ahogy Margócsy István 2008-as eszmetörténeti tanulmányában olvashatjuk, ezt az axiómaszerű vélekedést a romantikus alkotóktól kezdve a Lukács-iskola tagjaig bezárólag olyan gondolkodók vallották, akik más kérdésekben rendkívül éles világnézeti vitákat folytattak. Annyi azonban empirikus elemzések nélkül is határozottan kijelenthető, hogy például a német irodalom filozófiai orientáltságával (lásd Saul 2002) szemben a magyar szépirodalmi gondolkodás jóval kevésbé teljesíti azt a konzisztenciaszintet, amely lehetővé tenné a filozófiai vizsgálatást.

tesen tisztában vannak a diszciplína reprezentánsai is. Dryzek, Honig és Phillips maga is rámutat a politikaelmélet duális karakterére, amely a túlszabályozott politikatudomány legtöbb ágával ellentétben még erősen kötődik a humaniorák látásmódjához.³⁷ Ez az, ami a végletekig szeparált tudományterületek korában tűnhet akár tisztátalanságnak is,³⁸ hiszen egyfajta átmenetet képez a különböző tekintetben, de egyaránt rigorózus politikai filozófia és modern politológia közt.

A terület kettős jellege két szempontból is előnyt jelent. Egyrészt elmondható, hogy a politikaelmélet absztrakciós szintje és az ettől függetlenül meglévő empirikus irányultsága révén képessé válik a politikai valóságban felbukkanó komplex jelenségek megvilágítására. Másrészt nem kell attól tartanunk, hogy a politikai filozófiára jellemző konzisztencia-követelmény meggátolja a szépirodalmi forrásokból kiolvasható politikai gondolatmenetek felfejtését, ugyanis a politikaelmélet kutatója a filozófiai gondolkodással szükségszerűen együtt járó ellentmondás-mentesség helyett egy, az irodalom természetével összhangban lévő logikai kritériumot, a koherencia elvét fogalmazza meg. Erre a különbségtételre reflektál implicit módon Zwicker is:

„A politikai gondolkodás gondos felfejtése a legritkább esetben a drámaírók, a költők vagy a regényírók feladata, és ki róhatná meg őket az analitikus szigorúság vagy az érvelési áttekinthetőség terén vétett hibáikért, miközben a maguk sajátos, érdekes, gyakran polemikus, időnként bizonytalankodó, ironikus és ritkán pártatlan módjukon behatolnak a politikai rendszerekbe; ez tehát értelemszerűen nem az ő dolguk.”³⁹

Ahogy korábban láthattuk, a filozófiai szemléletmód igényelte konzisztens gondolatmenet egyszerűen idegen az irodalmi észjárástól, hiszen az írók és költők által felvázolt képzeletbeli világ kötőerejét nem az alaposan végiggondolt logikai állítások hézagmentes illeszkedése adja, hanem a paradoxonok és metaforák egymáshoz lazán kapcsolódó láncolata biztosítja. Ebből fakad, hogy a szépirodalmi művekhez a filozófia felől közelítő elemzők az esetek többségében valami olyasmit várnak el a regényektől és költeményektől, ami a természetükkel szöges ellentétben áll; irreális

37 2006, 4.

38 Horton–Baumeister 2003a, 5.

39 Zwicker 2006, 145.

arra számítani, hogy képesek lesznek megfelelni a logikai letisztultság elvárásának.

A konzisztencia teljesíthetlenségéből azonban nem következik, hogy egyes irodalmi szövegek politikai mondanivalója ne felelne meg egy más típusú logikai kritériumnak. Dacára annak, hogy konzisztens argumentációt valóban nem követelhetünk az irodalom reprezentánsaitól, egyáltalán nem életszerűtlen, hogy bizonyos regénybeli politikai okfejtések esetében igenis értelmezhető a koherencia fogalma. Utóbbi ugyanis úgy feltételezi az alkotás gondolati egységességét, hogy közben nem zárja ki az összkép szempontjából másodlagosnak tekinthető belső ellentmondások meglétét.

A konzisztencia elve helyett preferált koherenciakövetelmény mellett a vonatkozó szakirodalom másik szembeűnő vonása, hogy a monográfia műfaja helyett előtérbe kerülnek az esszék és a valamilyen rendezőelv szerint kötetbe gyűjtött esettanulmányok. Ezen strukturális jellegzetesség nagy előnye, hogy a politikatudósoknak ekképpen módjában áll megfelelően reagálni az irodalmi észjárás sajátosságaira. Ezzel a rugalmas formai megoldással a kutató úgy képes reflektálni a szépirodalmi alkotásban rejlő politikaelméleti dimenzióra, hogy közben nem követel olyasmit az írótól vagy költőtől, ami az alkotói habitussal ellentétes: nem várja el tőle, hogy különböző művei kirajzoljanak egy egységes gondolkodásmódot vagy eszmeiséget.

Ez a megfontolás köszön vissza akkor is, ha áttekintjük a szépirodalmat politikaelméleti perspektívából elemző publikációkat. Ezen tanulmányok sorába tartozik Spegele 1972-es cikke Joseph Conrad *A sötétség mélyén* című regényéről és Balázs Zoltán 2015-ös írása Franz Kafka *A kastélyáról*; az előbbi fókuszában a politikum természete, az utóbbiéban pedig a hatalom és az állati lét közti összefüggés található. Hasonló a logikája Beensstock 2015-ös munkájának, aki H. G. Wells *A láthatatlan ember*, valamint *Mr. Lewisham és a szerelem* című regényei nyomán próbál következtetéseket levonni az író empiricista politikaelméletével kapcsolatban.

A különálló cikkek mellett a vonatkozó szakirodalom egy másik meghatározó csoportjába azon tanulmánykötetek tartoznak, amelyeket egyszerűen a politika és irodalom kapcsolata köré rendeztek. Ilyen például

a John Horton és Andrea T. Baumeister,⁴⁰ illetve a Maureen Whitebrook szerkesztette, *Reading Political Stories* címet viselő tanulmányfüzér 1992-ből. Megegyeznek abban, hogy néhány elméleti irányultságú szöveg után mindkettő esettanulmányok segítségével kívánja érzékeltetni a szépirodalomban rejlő politikaelméleti potenciált.

Másféle megközelítést alkalmaznak azon kiadványok, amelyek egy meghatározott korból és témakörből válogatják a vizsgálandó műveket. Megemlítendő itt Eleanor Courtemanche *The 'Invisible Hand' and the British Fiction, 1818-1860* című munkája 2011-ből, amelyben Adam Smith elgondolásának irodalmi adaptációit elemzi. Ez a kötet remek példa arra, hogy a szépirodalmi alkotások vizsgálata során miféle lehetőség nyílik a manapság szigorúan megkülönböztetett társadalomtudományi és társadalomelméleti területek közti együttműködésre, hiszen a fikciós irodalom gazdagsága lehetőséget teremt arra, hogy rámutassunk az interdiszciplináris vizsgálati szempontrendszernek előnyeire. Az előbb idézett mű esetében azt láthatjuk, hogy a láthatatlan kéznek elsősorban a politikai gazdaságtanban emlegetett fogalma mekkora hatással volt a tág értelemben vett politikai gondolkodásra is.

Mindazonáltal észre kell vennünk, hogy a könyv által használt módszer – miszerint egy bizonyos történelmi periódusból hozza vizsgálata tárgyát – tesz egy apró, de jól kivehető lépést a kontextualista felfogás irányába. Ezen eljárás egyszerre hordoz magában lehetőségeket és veszélyeket: egyrészt elmondható, hogy ezzel javul az elemzett alkotások összehasonlíthatósága, másrészt azonban felvetődik az a kérdés, hogy az időbeliség leszűkítése miatt nem csökken-e a belőlük levonható politikaelméleti következtetések általánosíthatósága.

A szakirodalom egy további meghatározó csapásirányát képezik az utópikus politikai gondolkodáshoz kötődő szépirodalmi okfejtéseket vizsgáló kutatások. Ez bizonyos tekintetben természetes, hiszen Thomas More *Utópia* című alkotásától kezdve a szépirodalom kifejezetten produktívan járult hozzá az elképzelt társadalmi berendezkedésekhez kapcsolódó politikai dilemmák végiggondolásához. A fokozott politikaelméleti érdeklődés⁴¹ egyformán megfigyelhető az utópikus (tehát a pozitív jövőképet

40 2003b.

41 Például Sargisson 2003; Burns 2008; Pintér 2017; Rempert 2017.

felvázoló) és a disztópikus (vagyis a negatív megítélésű) politikai rendszerek esetében. Azonban a konceptuális kiüresedés veszélyével kell szembenéznünk, ha olyan tágran értelmezzük az utópia fogalmát, mint Burns, aki szerint „a létező társadalom *mindenfajta* normatív alátámasztását és megkérdőjelezését utópikusnak kell tekintenünk”.⁴² Ha ezt az eljárást követjük, gyakorlatilag nem fogunk találni olyan politikai gondolatmenetet, amelyet ne minősíthetnénk utópikusnak.

Az utópiákkal foglalkozó magyar nyelvű szakirodalmon belül külön kategóriát képeznek a science fiction-műveket középpontba állító elemzések.⁴³ A tudományos-fantasztikus könyveket és filmeket politikatudományi – és egyéb tudományos perspektívából – vizsgáló tanulmánykötetek elsődleges fókuszja a górcső alá vett alkotásokban megjelenő politikai rendszerek leírása, ebből fakadóan kevésbé törekednek a vonatkozó politikaelméleti problémák szisztematikus végiggondolására.

A fentiek alapján tehát elmondhatjuk, hogy a politikaelméleti megközelítést hatja át leginkább az a belátás, miszerint a szépirodalmi szövegekben rejlő politikum vizsgálatakor tekintettel kell lennünk ezen textusok sajátos jellegére. Az alkalmazandó logikai kritérium, a koherencia elve pedig lehetőséget teremt a politikatudós számára arra, hogy politikatudományi mércével is értékes és hasznos következtetéseket vonjon le egyes irodalmi alkotások politikai mondanivalóját illetően.

Összegzés

Tanulmányomban a politikatudomány egy kevésbé (el)ismert területe, a politika és irodalom szakirodalmát tekintetem át. Írásomban a René Wellek – Austin Warren szerzőpárosnak az irodalom külsőleges és belsőleges megközelítéséről szóló nagy hatású elgondolását analógiaként használva különbséget tettem a szépirodalmi művekben rejlő politikai mozzanatok külsőleges és belsőleges értelmezései között. Az irodalmi textusokban megjelenő politikumot külső tényezőkre visszavezető –

42 Kiemelés az eredetiben, Burns 2008, 3.

43 Tóth 2017; Tóth 2018; Filippov et al. 2019.

például a szerzői biográfia vagy a társadalmi összefüggések jelentőségét hangsúlyozó – felfogásokkal ellentétben a belsőleges interpretációk (így a politikaifilozófiai és a politikaelméleti irány) az alkotásra tisztán politikai okfejtésként tekintenek, ennek megfelelően kizárólag a politikai logikát érvényesítik annak értelmezésekor. Az egyes felfogások erényeinek és gyengeségeinek számbavételét követően amellettt érveltem, hogy a politikaelméleti megközelítés alkalmazásával kerülhetünk a legközelebb a szépirodalmi művekben található politikai eszmekutatások megértéséhez.

Az aldiszciplína elfogadottságának és akadémiai láthatóságának növelése különös potenciált rejt magában a politikatudomány számára, ugyanis az irodalmi látásmód – Oakeshott-tal szólva a költészet hangja⁴⁴ – a politika világának számos összefüggésére érzékletesebben képes rámutatni, mint a főáramú politológia. Az emberi együttélés különböző dimenziói – például a politikum, a morál, a vallás vagy a nyelv – összefonódásának felvillantásával bizonyos irodalmi alkotások megtermékenyítően képesek hatni a tudományos diskurzusra. Sőt talán nem túlzás azt állítani, hogy a szépirodalmi perspektíva megjelenítésével nem pusztán a politikatudományi tudásanyag bővítéséhez tudunk hozzájárulni, hanem ezáltal akár a laikus közönség számára is láthatóvá és életközelivé lehet tenni a politológia mint tudományterület jelentőségét.

Irodalom

- Almond, Gabriel – Genco, Stephen J. 1977: Clouds, clocks and the study of politics. *World Politics*, Vol 29. No. 4, 489–522.
- Arany János Alapítvány 2013: *A rendszerváltozások megjelenítése a magyar irodalomban. A Magyar Írószövetség szervezésében 2009. március 6-án rendezett tanácskozás előadásai*. Budapest, Arany János Alapítvány – Kortárs Könyvkiadó.
- Balázs Zoltán 2015: Power and Animality in Kafka's *The Castle*. *Journal of Political Power*, Vol. 8. No. 1, 85–107.
- Beenstock, Zoe 2015: Empiricist political theory and the modern novel: The social contract and H. G. Wells. *Modern Language Quarterly*, Vol. 76. No. 1, 57–77.
- Bluefarb, Sam 2011: The Essential Tragic Conservatism Of Ernest Hemingway. *New English Review*. https://www.newenglishreview.org/Sam_Bluefarb/The_Essential_Tragic_Conservatism_Of_Ernest_Hemingway/. Letöltve: 2021. február 2.

- Burns, Tony 2010: *Political theory, science fiction, and utopian literature*. Plymouth, Lexington Books.
- Butler, Judith 2000: *Antigone's claim. Kinship between life and death*. New York, Columbia University Press.
- Callaghan, Dympna 2002: *Shakespeare without Women: Representing Gender and Race on the Renaissance Stage*. London – New York, Routledge.
- Carlson, David 2009: Autobiography. In Miriam Dobson – Benjamin Ziemann (eds.): *Reading Primary Sources. The Interpretation of Texts from 19th and 20th Century History*. London – New York, Routledge, 175–191.
- Castle, Gregory 2007: *The Blackwell Guide to Literary Theory*. Chicester, Blackwell Publishing.
- Courtemanche, Eleanor 2011: *The 'Invisible Hand' and the British Fiction, 1818-1860. Adam Smith, Political Economy, and the Genre of Realism*. New York, Palgrave Macmillan.
- Craig, Leon Harold 2003: *Of Philosophers and Kings. Political Philosophy in Shakespeare's Macbeth and King Lear*. Toronto, University of Toronto Press.
- Crouch, Martin – Porter, Robert 1984: *Understanding Soviet Politics through Literature*. London, George Allen and Unwin.
- Dryzek, John S. – Honig, Bonnie – Phillips, Anne 2006: Introduction. In John S. Dryzek – Bonnie Honig – Anne Phillips (eds.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. Oxford, Oxford University Press, 3–41.
- Eldridge, Richard T. 2009: Introduction – Philosophy and Literature as Forms of Attention. In Richard T. Eldridge (ed.): *The Oxford Handbook of Philosophy and Literature*. Oxford, Oxford University Press, 3–15.
- Ettinger, L. Bracha 2010: Antigone with(out) Jocaste. In S. E. Wilmer – Audronė Žukauskaitė (eds.): *Interrogating Antigone in postmodern philosophy and criticism*. Oxford, Oxford University Press, 212–228.
- Filippov, Gábor – Nagy, Ádám – Tóth, Csaba (szerk.) 2019: *Párhuzamos univerzumok: Képzlet és tudomány*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Geréb László 1959: *Munkásélet és munkásmozgalom a magyar irodalomban*. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Gibson, John 2009: Literature and Knowledge. In Richard T. Eldridge (ed.): *The Oxford Handbook of Philosophy and Literature*. Oxford, Oxford University Press, 467–485.
- Higgins, Ian 1995: *Swift's politics. A study in disaffection*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Horton, John – Baumeister, Andrea T. 2003a: Literature, philosophy and political theory. In John Horton – Andrea T. Baumeister (eds.): *Literature and the political imagination*. New York, Routledge, 1–31.
- Horton, John – Bumeister, Andrea T. (eds.) 2003b: *Literature and the political imagination*. New York, Routledge.
- Ingle, Stephen 1979: *Socialist thought in imaginative literature*. London, Palgrave Macmillan.
- Ingle, Stephen 2003: The anti-imperialism of George Orwell. In John Horton – Andrea T. Baumeister (eds.): *Literature and the political imagination*. New York, Routledge, 218–237.
- Irigaray, Luce 2010: Between myth and history: The tragedy of Antigone. In S. E. Wilmer – Audronė Žukauskaitė (eds): *Interrogating Antigone in postmodern philosophy and criticism*. Oxford, Oxford University Press, 197–211.
- Jefferson, Ann 2007: *Biography and the Question of Literature in France*. Oxford, Oxford University Press.
- Johnson, Paul 2007: *Intellectuals: From Marx and Tolstoy to Sartre and Chomsky*. New York, HarperCollins.

- Kállay Géza 2008: Mi rejlik egy kötőszóban? Filozófia és irodalom, irodalom és filozófia. In Bárány Tibor – Rónai András (szerk.): *Filozófia és Irodalom*. Budapest, József Attila Kör – L'Harmattan Kiadó, 11–19.
- Kendall, Elliot 2008: *Lordship and Literature. John Gower and the Politics of the Great Household*. Oxford, Oxford University Press.
- Margócsy István 2008: Hogyan alakult ki a magyar irodalom filozófiatlanságának tézise? In Bárány Tibor – Rónai András (eds.): *Filozófia és Irodalom*. Budapest, József Attila Kör – L'Harmattan Kiadó, 181–189.
- Miller, Robin Feuer 2008: *The Brothers Karamazov. Worlds of the Novel*. New Haven – London, Yale University Press.
- Nussbaum, Martha C. 1992: *Love's knowledge. Essays on philosophy and literature*. Oxford, Oxford University Press.
- Oakeshott, Michael 2001: A költészet hangja az emberiség társalgásában. In Michael Oakeshott: *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum, 491–530.
- Olsen, Stein Haugom 2010: Biography in Literary Criticism. In Garry L. Hagberg – Walter Jost (eds.): *A Companion to the Philosophy of Literature*. Chichester, Wiley–Blackwell, 436–452.
- Pintér Károly 2017: Civil Religion as Utopian Ideology: The Case Study of H. G. Wells. In Czirányik Zsolt (ed.): *Utopian Horizons: Ideology, Politics, Literature*. Budapest – New York, CEU Press, 143–157.
- Platón 1988: *Az állam*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Rempfort, Eglantina 2017: Marxist Utopianism and Modern Irish Drama. 1884–1904: William Morris, W. B. Yeats, and G. B. Shaw. In Czirányik Zsolt (ed.): *Utopian Horizons: Ideology, Politics, Literature*. Budapest – New York, CEU Press, 119–142.
- Sargisson, Lucy 2003: Contemporary feminist utopianism: practising utopia on utopia. In John Horton – Andrea T. Baumeister (eds.): *Literature and the political imagination*. New York, Routledge, 238–255.
- Scanlan, James P. 2002: *Dostoevsky the Thinker*. Ithaca – London, Cornell University Press.
- Schmitt, Carl 2006: *Hamlet or Hecuba: The irruption of time into play*. Corvallis, Plutarch Press.
- Skinner, Quentin 1969: Meaning and understanding in the history of ideas. *History and Theory*, Vol. 8. No. 1 3–53.
- Skinner, Quentin 2002: Meaning and Understanding in the History of Ideas. In Quentin Skinner: *Visions of Politics Volume I: Regarding Method*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Spegele, Roger D. 1972: Fiction as political theory: Joseph Conrad's 'Heart of Darkness'. *British Journal of Political Science*, Vol. 2. No. 3, 319–337.
- Stewart, Jon 2016: Dostoevsky and the Novel as Philosophy. *Working Papers in Philosophy: Registers of Philosophy*, Vol. 1. No. 4, 1–17.
- Szabó, Márton 2016: *Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Tóth, Csaba (szerk.) 2017: *Fantasztiкус világok: Társadalmi és politikai kérdések a képzelet világában*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Tóth, Csaba 2018: *A sci-fi politológiája*. Budapest, Athenaeum Kiadó.
- Wartenberg, Thomas E. 2009: Big Ideas for Little Kids. *Teaching Philosophy through Children's Literature*. Plymouth, Rowman & Littlefield Education.
- Wa Thiong'o, Ngũgĩ 1981: *Writers in politics*. London, Heinemann.
- Wellek, René – Warren, Austin 2002: *Az irodalom elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Whitebrook, Maureen 1995: Politics and literature? *Politics*, Vol. 15. No. 1, 55–62.
- Zuckert, Catherine 1995: Why political scientists want to study literature. *Political science and politics*, Vol. 28. No. 2, 189–190.

- Zwicker, Steven N. 2006: Irony, Disguise and Deceit: What Literature Teaches us about Politics. In David Armitage (ed.): *British Political Thought in History, Literature and Theory, 1500-1800*. Cambridge, Cambridge University Press, 145–167.
- Whitebrook, Maureen 1995: Politics and literature? *Politics*, Vol. 15. No. 1, 55–62.